



Dominika Winogrodzka 
Justyna Sarnowska 
SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny

Tranzycyjny efekt jojo w sekwencjach społecznych młodych migrantów

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.4.07>

Abstrakt Wydłużająca się edukacja czy uelastycznienie się rynków pracy powodują, że poszczególne etapy wczesno-dorosłego życia młodych ludzi oraz podejmowane role społeczne przenikają się (Wyn, Dwyer 2002; Mayer 2005; Biggart, Walther 2006; Kohli 2007; Du Bois-Reymond 2009; Heinz 2009; Mary 2014). Młodzi ludzie wchodzą w dorosłość coraz częściej w sposób nieliniarny, doświadczając powrotów do etapów czy sytuacji z przeszłości, co w literaturze zostało opisane jako „tranzycja jojo” (Du Bois-Reymond, López Blasco 2003; Heinz 2009; Walther 2009; Hörschelmann 2011; Borlagdan 2015). „Jojoizacja tranzycji” dotyczy również procesu przechodzenia z edukacji do rynku pracy, które jest coraz bardziej rozciągnięte w czasie, zróżnicowane i trudne do przewidzenia (Walther 2006). Jednym z istotnych zjawisk towarzyszących inicjacji zawodowej współczesnych młodych dorosłych jest mobilność międzynarodowa (King 2018; Robertson, Harris, Baldassar 2018), która znacznie wpływa na kształt ścieżek edukacyjno-zawodowych młodych ludzi. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie o rolę migracji zagranicznych w występowaniu *tranzycyjnego efektu jojo*. Na bazie studiów przypadku ścieżek edukacyjno-zawodowych migrantów przedstawione zostaną tranzycje ludzi młodych na rodzimym i zagranicznym rynku pracy, zarówno w wymiarze obiektywnym, jak i subiektywnym. Jako metoda analizy posłuży jakościowa adaptacja analizy sekwencji społecznych (Cornwell 2015).

Słowa kluczowe tranzycyjny efekt jojo, analiza sekwencji społecznych (*Social Sequence Analysis*), studium przypadku, młodzi dorośli, mobilność międzynarodowa, mobilne przejścia

Dominika Winogrodzka, absolwentka socjologii na Uniwersytecie Jagiellońskim, doktorantka Interdyscyplinarnych Studiów Doktoranckich SWPS Uniwersytetu Humanistycznospołecznego. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół metodologii badań społecznych oraz socjologii pracy; przygotowuje rozprawę doktorską na temat sekwencji społecznych młodych ludzi doświadczających różnego rodzaju mobilności przestrzennych; badacz-stypendysta w projekcie „Paczki przyjaciół & migracje” finansowa-

nym ze środków Narodowego Centrum Nauki, zaangażowana w działania ośrodka badawczego Młodzi w Centrum Lab Uniwersytetu SWPS; współpracuje także z Fundacją Rozwoju Badań Społecznych.

Adres kontaktowy

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa
e-mail: dwinogrodzka@swps.edu.pl

Justyna Sarnowska, koordynatorka ośrodka Młodzi w Centrum LAB, adiunkt w Instytucie Nauk Społecznych Uniwersytetu SWPS, socjolog, absolwentka Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej (obecnie Uniwersytet SWPS) na poziomie licencjackim, magisterskim oraz doktoranckim, stypendysta-badacz w projekcie „Paczki przyjaciół & migracje” finansowanym ze środków Narodowego Centrum Nauki. W 2014 r. została wyróżniona Nagrodą im. Floriana Znanieckiego, przyznaną przez Polskie Towarzystwo Socjologiczne, za pracę magisterską, pt.: „Strategie funkcjo-

nowania na rynku pracy absolwentów nauk społecznych”. Obronila doktorat na temat socjalizacyjnej roli migracji międzynarodowych w procesie wchodzenia na rynek pracy. Interesuje się procesem socjalizacji oraz znaczeniem mobilności przestrzennej we wchodzeniu w dorosłość.

Adres kontaktowy

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny
ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa
e-mail: jsarnowska@swps.edu.pl

Celem artykułu jest omówienie *tranzycyjnego efektu jojo* na przykładzie studium przypadku sekwencji społecznych młodych dorosłych Polaków z doświadczeniem migracji zagranicznych. Główne pytania badawcze postawione w artykule dotyczą tego, czy oraz w jaki sposób migracja może powodować *tranzycyjny efekt jojo*, jakie są mechanizmy jego powstawania, a także jaka jest narracja osób, które go doświadczają.

Artykuł składa się z pięciu części, włącznie z wprowadzeniem, po którym omówione zostaną przemiany kształtu ścieżek edukacyjno-zawodowych współczesnych młodych dorosłych wraz z *tranzycyjnym efektem jojo*, a także wpływ migracji międzynarodowych na współczesne tranzycje. Następnie zaprezentowana zostanie analiza sekwencji społecznych (SSA), zarówno w ujęciu koncepcyjnym, jak i metodologicznym, przedstawiony zostanie również sposób analizy danych. W części empirycznej artykułu, na bazie studiów przypadku sekwencji edukacyjno-zawodowych migrantów, przedstawione zostaną tranzycje ludzi młodych na

rodzimy i zagraniczny rynek pracy, w wymiarze obiektywnym, jak i subiektywnym. Artykuł zakończy się podsumowaniem i prezentacją kluczowych wniosków otwierających pole do dalszych analiz w przedstawionym temacie.

Ramy koncepcyjne: (nie)linearne ścieżki edukacyjno-zawodowe współczesnych młodych dorosłych

Postępująca interwencja władz publicznych w wybory edukacyjne, zawodowe czy emerytalne jednostek doprowadziła do chronologizacji i standaryzacji biegu życia (Settersten 2004; Hofmeister 2013). Instytucjonalizacja biegu życia poprzez określenie rodzaju i zakresu uniwersalnych doświadczeń charakterystycznych dla danego etapu biografii ukonstytuowała „chronologicznie standaryzowany normatywny bieg życia” (Kohli 2007: 255) wyznaczający czas nauki, czas pracy czy czas emerytury. Spowodowało to homogenizację faz życia (Dannefer, Settersten 2010), przejawiającą się w uniwersalnym rozumieniu pojęć, takich

jak „dzieciństwo”, „młodość”, „wiek dojrzały” czy „starość”. Biografie jednostek upodobniły się ze względu na pojawiające się w nich zdarzenia, ich sekwencje, czas wystąpienia, a także odstępy pomiędzy nimi. Normatywny model biegu życia (Leisering 2004; Kohli 2007) wywołał społeczne oczekiwania dotyczące tego, kiedy dany etap życia powinien się rozpocząć i zakończyć, czyli jaki jest najwcześniejszy, a jaki najpóźniejszy wiek, w którym powinno wystąpić dane zdarzenie, oraz jakie sytuacje powinny wchodzić w skład danego etapu, a także jaka powinna być ich kolejność (Mary 2014; Szukalski 2016).

Ostatnie dekady to dekonstrukcja przyjętego w powojennej rzeczywistości modelu biegu życia (Mary 2014). W społeczeństwie ryzyka, w dobie „refleksyjnej”, „późnej nowoczesności” (Beck 2002) doszło do dechronologizacji, destandardyzacji, dezinstytucjonalizacji i wydłużania się czasu eksplorowania rynku pracy przez młodych ludzi, a co za tym idzie, zróżnicowania przebiegu życia. Normatywny cykl życia (Kohli 2007) został zastąpiony przez uelastycznienie tranzycji młodych (Kovacheva 2001). Przykładem tego zjawiska jest rozmywanie się przejścia z edukacji do pracy, charakterystyczne przede wszystkim dla absolwentów szkół wyższych. Fakt, że studia oraz różne formy pracy zawodowej (prace dorywcze, prace stałe, praktyki i staże) nakładają się na siebie, sprawia, że coraz trudniej jednoznacznie wskazać moment „wejścia” na rynek pracy – moment zakończenia tranzycji ulega opóźnieniu. W efekcie absolwenci szkół wyższych coraz rzadziej są w stanie wskazać „prawdziwe” wejście na rynek pracy (Wyn, Dwyer 2002; Piróg 2016; Sarnowska, Winogrodzka, Pustułka 2018).

Ścieżki karier zawodowych, ulegając procesom destandardyzacji, stają się coraz bardziej różnorodne i nieprzewidywalne (Walther 2006). Współcześnie jednostka ma większą niż kiedykolwiek możliwość wyborów (Salecl 2013), jednocześnie nie ma pewności, że założone wcześniej scenariusze i plany zrealizują się (Du Bois-Reymond, López Blasco 2003), co także zwiększa presję dokonania „właściwego wyboru” (por. Mary 2014: 422). Karierę zawodową ulegają dodatkowo dynamizacji, co oznacza większą liczbę wyzwań, zmian i zwrotów biograficznych, które w kontekście rynku pracy wiążą się ze zmianami pracodawcy, zawodu oraz miejsca pracy (Vinken 2007). Ponadto poszczególnym doświadczeniom zawodowym na różnych etapach młodości i dorosłości nadawane są różne znaczenia zmieniające się w czasie (Sarnowska i in. 2018).

Jednocześnie następuje biografizacja karier – oznacza to konieczność indywidualnego kreowania własnych biografii (tzw. *elective biographies* [Beck 2002; Giddens 2010]), konieczność świadomego kierowania swoim życiem, podejmowania decyzji w oparciu o swoje preferencje, cele i możliwości przy jednoczesnym odejściu od norm wyznaczających standardowe ścieżki kariery (Vinken 2007). To wewnętrzny proces radzenia sobie nie tylko z nowymi możliwościami, ale i ryzykami, na które młodzi ludzie są szczególnie narażeni.

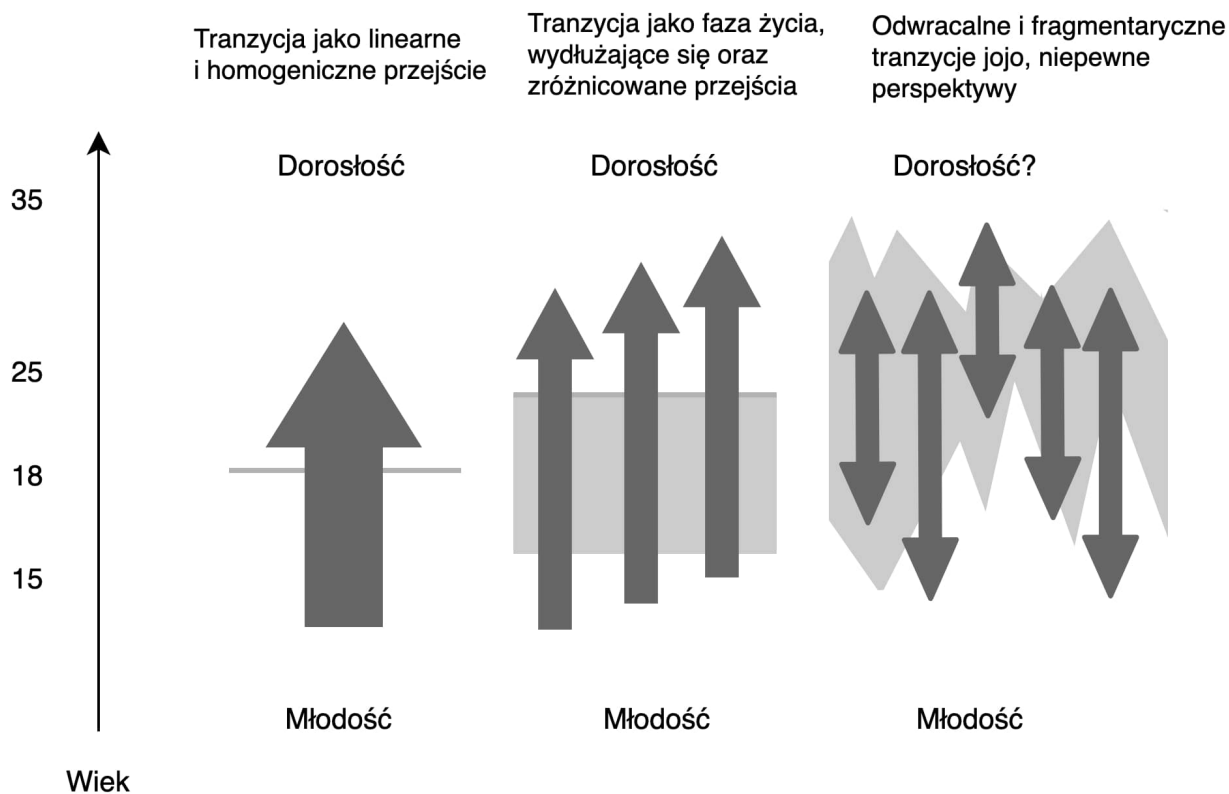
Tranzycyjny efekt jojo

W związku z rozciągnięciem w czasie przejścia z edukacji na rynek pracy wydłużeniu uległy także tranzycje dotyczące pozostałych aspektów ży-

cia – między innymi rodziny czy zamieszkania, które, kierując się swoją własną logiką i rytmem, straciły swój dawny linearny charakter. Tranzycje młodych stały się fragmentaryczne, co spowodowało, że „zależność” charakterystyczna dla wieku młodzieńczego i „autonomia” cechująca dorosłych zaczęły współistnieć w biografii młodych ludzi (Walther 2006). W konsekwencji stosujemy kategorię „młodych dorosłych” (Plug, Zeijl, Du Bois-Reymond 2003), a tranzycja z młodości do dorosłości określana jest metaforycznie „tranzycją jojo” (Stauber, Walther 2002) (zob. rysunek 1).

Ludzie urodzeni w pierwszej połowie XX wieku w większości doświadczali tak zwanej „skompresowanej tranzycji” – po skończonej edukacji szybko podejmowali pracę czy zakładali rodzinę. Współczesne tranzycje – zarówno w obszarze pracy, mieszkania, jak i relacji międzyludzkich – są „rozciągnięte w czasie, rozmyte i wielopostaciowe” (Piróg 2016: 145). Co ciekawe, największe zróżnicowanie tranzycji z edukacji na rynek pracy, a także strategii jej prolongowania prezentują osoby kończące studia (Wyn, Dwyer 2002; Beaujot 2004; Mary 2014).

Rysunek 1. „Jojoizacja” tranzycji z młodości do dorosłości



Źródło: Stauber, Walther (2002: 15)

Współcześnie stany i fazy życia młodych dorosłych przeplatają się między sobą. Przykładami „biografii jojo” są biografie młodych matek powracających na studia; historie 30-latków wciąż mieszkających ze swoimi rodzicami bądź też powracających do rodzinnych domów po chwilowej wyprowadzce czy osoby tworzące związek małżeński, które po rozłączeniu powracają do stylu życia charakterystycznego dla kultury młodzieżowej (Du Bois-Reymond 2009). Młodzi ludzie „zonglują” różnymi etapami życia (Du Bois-Reymond, Chisholm 2006), a reagując na strukturalne uwarunkowania, renegocjują znaczenia pełnionych ról społecznych (Mary 2014).

W związku z powyższym indywidualne biografie współczesnych młodych dorosłych coraz rzadziej zgodne są z oczekiwaniami społecznymi czy kulturowymi normami związanymi z wiekiem. Granice między różnymi fazami cyklu życia są dziś znacznie mniej wyraźne (Du Bois-Reymond 2009; Heinz 2009). Etapy klasycznej sekwencji „edukacja – praca – emerytura (nieaktywność)” przeplatają się lub nachodzą na siebie (Mayer 2005; Kohli 2007). Zmienia się także kształt współczesnych tranzycji, które nie są, jak niegdyś, linearne, zmierzające w określonym, progresywnym kierunku, ale bardzo różnorodne, włączając tranzycje przerwane, nieciągłe, wielokierunkowe oraz wspomniane wcześniej „tranzycje jojo” (Du Bois-Reymond, Lopez Blasco 2003; Heinz 2009; Walther 2009; Hörschelmann 2011; Borlagdan 2015). Tym ostatnim przyglądamy się bliżej w niniejszym artykule. *Tranzycyjny efekt jojo* w trakcie ścieżki edukacyjno-zawodowej może oznaczać: (1) przemieszczanie się od roli pracownika do studenta lub osoby, która łączy edukację z pracą, (2) przemieszczanie się pomiędzy kategoriami zawodowymi –

podjęcie pracy w kategorii zawodowej, w której pracowało się w przeszłości.

Mobilne przejścia młodych dorosłych

Współcześni polscy dwudziesto- i trzydziestolatkowie (osoby urodzone pod koniec lat 80. i na początku lat 90. XX wieku) to pierwsze pokolenia, których tranzycja na rynek pracy przebiegała w wolnorynkowej rzeczywistości społecznej, dla której kontekst stanowiła globalizacja, cyfryzacja czy gospodarka oparta na wiedzy. Zarówno w środowisku akademickim, jak i w debacie publicznej podkreśla się trudności, jakich doświadczają współcześnie osoby młode na rynku pracy. Należą do nich wysokie zagrożenie bezrobociem (w porównaniu do starszych kohort wiekowych), fluktuacja zatrudnienia czy konieczność podejmowania pracy w niestandardowych formach zatrudnienia (wykonywanie prac dorywczych, na podstawie umów cywilnoprawnych lub „na czarno”), co wiąże się ze zwiększonym poczuciem niepewności (np. Szafraniec 2011; Pańków 2012; Poławski 2012; Giermanowska 2013; Kiersztyn 2015). Do wyzwań, z jakimi mierzą się współcześnie młodzi pracownicy, zaliczyć należy także wykonywanie pracy poniżej kwalifikacji oraz niskie zarobki, sytuujące ludzi młodych w kategorii tak zwanych „pracujących biednych” (Jelonek 2015). Państwo nie oferuje osobom podejmującym pierwsze zatrudnienie spójnego modelu integracji na rynku pracy. W obliczu wyżej opisanych wyzwań jedną ze strategii zawodowych staje się decyzja o wyjeździe i podjęcie zatrudnienia za granicą (Sarnowska 2017).

Jednocześnie od lat 90. XX wieku zaobserwować można wzmożoną aktywność edukacyjną młodych

Polaków (Zahorska 2007), co przerodziło się w swoisty imperatyw akademicki, czyli oczekiwanie społeczne, że po ukończeniu szkoły średniej podejmie się studia. Poszerzenie szeregów absolwentów uniwersytetów o kolejne kohorty przyczyniło się do obniżenia znaczenia dyplomu ukończenia studiów i odroczonego zysku z wyższego wykształcenia (Jelonek 2015). Rozbudzone aspiracje edukacyjne jednych prowadziły do podejmowania pochopnych decyzji o wyborze kierunku studiów, z czasem porzucanego i zastępowanego kolejnym, dla innych wiązały się z koniecznością powrotu do edukacji po dłuższym lub krótszym epizodzie pracy zawodowej. Oba te zjawiska można traktować jako przykłady *tranzycyjnego efektu jojo* w obszarze edukacji.

W nielinerne ścieżki wchodzenia na rynek pracy i w dorosłość wpisują się doświadczenia migracji międzynarodowych ludzi młodych, którzy coraz częściej dorastają i zdobywają pierwsze doświadczenia zawodowe będąc „w ruchu”, przemieszczając się między miejscem pochodzenia a innymi lokalizacjami w kraju i za granicą. Trajektorie migracyjne młodych ludzi są współcześnie – podobnie jak ich ścieżki edukacyjno-zawodowe – fragmentaryczne, nieciągłe i pełne różnorodnych doświadczeń związanych z pracą sezonową, wyjazdami studenckimi, międzynarodowymi wolontariatami, stażami, spędzaniem wolnego czasu czy wyjazdami na stałe (por. Pustułka, Winogrodzka, Buler w druku). Tak jak poszczególne elementy wczesnodorosłego życia coraz częściej się na siebie nakładają (np. edukacja i praca wykonywane są w tym samym czasie), tak coraz trudniej jest przypisać także młodych migrantów do konkretnego statusu (np. studenta czy pracownika), gdyż łączą oni szereg aktywności za gra-

nicą. Migracja sama w sobie staje się więc jednym z markerów wchodzenia w dorosłość, a kluczowym zmianom w życiu młodej jednostki przyglądamy się z perspektywy transnarodowej. To implikuje odniesienie się do koncepcji mobilnych przejść (ang. *mobile transitions* [Robertson i in. 2018]). Autorzy tego podejścia krytykują normatywne założenia wobec procesu wchodzenia w dorosłość jako prostej drogi zakończonej pomyślnym osadzeniem się na rynku pracy. Mobilne przejścia są przerwaniem z tradycyjną ideą tranzycji analizowanych w oparciu o ramy wyznaczone przez instytucje i z perspektywy jednego punktu przestrzennego. Jak piszą autorzy (Robertson i in. 2018: 209):

Uwarunkowania tranzycji mogą być „rozciągnięte” ponad granicami, a normatywne ścieżki przejścia mogą zostać przekształcone przez mobilność – być odporne, zakłócone lub zmienić kierunek przez opóźnienia, przyspieszenia lub przewlekłości [tłum. własne].

Na poparcie tej tezy podany jest przykład migrantów, którzy za granicą żyją samodzielnie, ale po powrocie do kraju pochodzenia znów zamieszkują w domu rodziców, co było przywołane wcześniej jako jeden z klasycznych przykładów *tranzycji jojo*.

Jednym z kierunków rozwoju hybrydowej koncepcji mobilnych przejść jest przyglądanie się temu, jakie są relacje szans edukacyjno-zawodowych i aspiracji mobilnościowych. To pytanie rodzi się z przekonania, że młodzi ludzie wyjeżdżają, aby zaspokoić swoje edukacyjno-zawodowe potrzeby, ale także ich wcześniejsze zasoby i możliwości implikują ścieżki migracyjne, jakie wybierają. Jednym z kluczowych

elementów mobilnych przejść jest także tworzenie i rozwijanie relacji i sieci społecznych, tak na rynku pracy, jak i poza nim (Robertson i in. 2018).

Mobilność międzynarodowa a tranzycyjny efekt jojo

Jak podaje Główny Urząd Statystyczny (2018), na koniec 2017 roku ponad 2,5 mln osób przebywało czasowo za granicą¹. Blisko 1/3 tej grupy stanowiły osoby w wieku 20–34 lata. Współczesne zagraniczne wyjazdy ludzi młodych, cechujące się spontanicznością oraz brakiem ustalonych horyzontów czasowych i przestrzennych, nazywane są „migracją płynną” (*liquid migration* [Engbersen 2012; Engbersen, Snel 2013]). Migracja płynna: (1) zakłada tymczasowy charakter, (2) jest powiązana głównie z pracą, (3) legalnością pobytu za granicą, (4) cechuje się spontanicznością, (5) indywidualizacją oraz (6) wcześniejszą otwartością na nowe i „intencjonalnie nieprzewidywalne” doświadczenia. Nieprzewidywalność zachowań migracyjnych spowodowała traktowanie wyjazdu za granicę w kategoriach swobodnego rytuału przejścia w dorosłość (*rite of passage into adult life*) oraz „nieliniowego procesu szukania perspektyw” (Eade, Drinkwater, Garapich 2007).

Z licznych badań naukowych (np. Grabowska-Lusińska, Okólski 2009; Parutis 2011; Trevena 2013; Okólski, Salt 2014; Kaczmarczyk, Tyrowicz 2015; King 2018) wynika, że pomimo relatywnie dużej otwartości zagranicznych rynków pracy oraz potencjalnych możliwości zatrudnienia (zarówno jeśli chodzi o branżę, wykonywany zawód, jak i sta-

nowisko pracy), polscy migranci nie przechodzą płynnie z rodzimego na zagraniczny rynek pracy. Młodzi migranci trafiają często na tak zwany wtórny rynek pracy (Doeringer, Piore 1970), na którym dostępne są przede wszystkim prace w sektorze *6D job*. Są to prace określane jako brudne, uciążliwe, niebezpieczne (*dirty, dull, dangerous* [Anderson 2000]), a także trudne, wymagające, nierzadko również poniżające (*difficult, demanding, demeaning*), których rodzimi pracownicy nie chcą wykonywać. Polscy migranci podejmują za granicą prace niewymagające kwalifikacji, które często nie odpowiadają ich umiejętnościom czy wykształceniu (Kaczmarczyk, Tyrowicz 2015), oraz cechujące się prekarnością (Winogrodzka, Mleczek 2019).

Z jednej strony niekorzystne dla migrantów uwarunkowania rynku pracy w kraju przyjmującym, z drugiej strony same intencje i strategie młodych ludzi powodują, że – niezależnie od zdobytego wcześniej wykształcenia i doświadczenia – w nowym miejscu zaczynają niemalże „od samego dołu” (Moroşanu i in. 2019: 1561). Pierwotne założenia względem wyjazdu implikują późniejsze poruszanie się po zagranicznym rynku pracy (Parutis 2011). Osoby, które wyjechały „na chwilę”, często podejmują „pierwszą lepszą” pracę. Niekiedy trudno jest im się potem wydostać z pułapki „jakiegokolwiek pracy”, co powoduje utknięcie w niej na długie miesiące, a nawet lata. Zmiana takiej sytuacji wymaga nierzadko przetransferowania kapitału związanego z wykształceniem (wykorzystanie studiów, które ukończyło się w Polsce), co bywa szczególnie trudne, biorąc pod uwagę występującą barierę językową. Brak planu związanego z powrotem do Polski powoduje, że młodzi ludzie „dryfują” za granicą, nie-

¹ Osoby zameldowane w Polsce i przebywające powyżej 3 miesięcy za granicą.

pewni tego, co przyniesie przyszłość. Niekorzystną sytuację na rynku pracy kompensują sobie relatywnie lepszymi zarobkami, dzięki którym mogą prowadzić inny styl życia, niż miało to miejsce w Polsce (Trevena 2013).

To, co jest jeszcze specyficzne dla ścieżek zawodowych migrantów, to bardziej dynamiczny proces wchodzenia na rynek pracy, niż ma to miejsce w przypadku osób, które nie mają doświadczenia migracji zagranicznej. Odnosi się to zarówno do większej średniej liczby prac, jak i dłuższych przerw pomiędzy okresami zatrudnienia (Sarnowska 2017). Kariery zawodowe migrantów cechuje większa płynność, która dotyczy nie tylko wahań w przebiegu sekwencji zawodowej, ale oznacza także większą zmienność miejsc pracy (również w sensie przestrzennym), stanowisk czy pełnionych obowiązków. Migranci podążają ścieżką „kariery bez granic” (Grabowska-Lusińska 2012), której główne charakterystyki to alinearność, praca w niepełnym wymiarze godzin oraz swego rodzaju „przypadkowość”.

Dodatkowo w przypadku osób przemieszczających się poza granice Polski i powracających po jakimś czasie mamy również do czynienia ze zjawiskiem określanym jako „powtórne wchodzenie na rynek pracy” (*secondary transition* [Sarnowska 2017]). Polega to na przejściu całej inicjacji zawodowej za granicą, ale z różnych względów nie jest możliwy transfer tego doświadczenia na polski rynek pracy po powrocie. W efekcie cały proces wchodzenia na rodzimy rynek pracy odbywa się niejako od początku. Powtórne wchodzenie na rynek pracy można traktować jako specyficzny typ *tranzycji jojo*, kiedy

to jednostka wraca do punktu wyjścia – osoby nie-doświadczonej i nieobytej na rynku pracy.

Nowy paradygmat kariery zawodowej definiuje ją nie tylko jako sekwencję prac podejmowanych w toku życia, ale również sekwencję ról oraz znaczeń nadawanych poszczególnym zdarzeniom i etapom w życiu zawodowym (Grabowska-Lusińska 2012). Oznacza to, że obiektywne kategorie opisujące *jojoizację tranzycji* współczesnych młodych dorosłych należy zestawić z sensem i znaczeniem subiektywnie nadawanym przez jednostki trajektoriom edukacyjno-zawodowym. W związku z powyższym chcemy nie tylko zaprezentować egzemplifikację omawianego zjawiska na podstawie analizy sekwencji społecznych wybranych przypadków, ale także oddać głos osobom, które go doświadczają, negocjując ze światem zewnętrznym swoje statusy na rynku pracy.

Metodologia

Zanim przejdziemy do szczegółowych charakterystyk źródeł danych, w części metodologicznej artykułu, omówimy analizę sekwencji społecznych (*Social Sequence Analysis, SSA*), stanowiącą inspirację do instrumentarium metodologicznego wykorzystanego na potrzeby analizy i interpretacji danych dotyczących tranzycji z edukacji do zatrudnienia młodych dorosłych, doświadczających migracji międzynarodowych. Dzięki wykorzystanej analizie sekwencji społecznych możliwe było wychwycenie tytułowego *tranzycyjnego efektu jojo* w ścieżkach edukacyjno-zawodowych młodych dorosłych oraz roli migracji międzynarodowych w ich przebiegu.

Analiza sekwencji społecznych to spójna metodologia zaproponowana przez Benjamin Cornwella (2015). Sekwencje społeczne są zestawem uporządkowanych i empirycznie obserwowalnych elementów – stanów, zdarzeń, działań, preferencji i innych zjawisk społecznych, które podlegają regularnościom (Cornwell 2015: 21). Kluczowe jest to, gdzie oraz w jakim porządku w sekwencji pojawią się elementy, które, w zależności od przedmiotu badania, mogą być uporządkowane ze względu na kryterium czasu, przestrzeni, preferencji czy hierarchii. Odwołanie się do danego kryterium możliwe jest dzięki właściwości sekwencji, jaką są pozycje, których liczba odzwierciedla długość sekwencji. Niekiedy liczba pozycji ustalana jest przez liczbę przejść występujących w sekwencji – tak będzie w przypadku analizy ścieżek zawodowych, gdzie liczba pozycji oznaczać będzie liczbę podjętych w ciągu życia prac zawodowych, włączając zmiany stanowiska w obrębie jednego pracodawcy. Kształt sekwencji zależy od kontekstu badania, przykładowo – badanie wykorzystujące 24-godzinne dzienniki będzie zawierało 24 pozycje, jeśli obserwacje będą dokonywane co godzinę, ale 1440 pozycji, jeśli obserwacja będzie dokonywana co minutę (Cornwell 2015).

Przykładem sekwencji społecznej jest przejście z edukacji do zatrudnienia (*school-to-work transition*), rozumiane jako fragment trajektorii edukacyjno-zawodowej jednostki. Uelastycznienie się rynków pracy, a także zmiany technologiczne rozciągnęły moment inicjacji zawodowej do trwającej co najmniej kilka lat fazy w biegu życia (Furlong 1992; Hillmert 2002; Brzinsky-Fay 2007). Wchodzenie na rynek pracy jest więc sekwencją stanów oraz statusów zawodowych (okresów awansu, degradacji,

zmian pracodawców, stanowisk, form zatrudnienia czy zarobków). Powyższe refleksje o rozciąganiu się w czasie wchodzenia na rynek pracy odnoszą się w dużej mierze do funkcjonujących przez lata norm społecznych w kontekście inicjacji zawodowej. W tym duchu osadzenie się na rynku pracy interpretowane jest jako osiągnięcie stabilnej sytuacji, na przykład zatrudnienia na podstawie umowy o pracę. Coraz większe znaczenie dla zrozumienia pełnego wejścia na rynek pracy zaczyna też odgrywać perspektywa jednostki poszukującej własnej drogi zawodowej (Brzinsky-Fay 2007). Międzynarodowa Organizacja Pracy (ILO 2009) sugeruje, aby w interpretacji momentu zakończenia się tranzycji z edukacji na rynek pracy wziąć pod uwagę zarówno kryterium obiektywne związane ze stabilizacją zatrudnienia i zajmowaną pozycją, jak również odczuwaną satysfakcję z pracy.

Na gruncie nauk społecznych analiza sekwencji społecznych najczęściej aplikowana jest do analizy trajektorii edukacyjno-zawodowych. Podobną optykę przyjmują autorki niniejszego artykułu, w którym jakościowa adaptacja *Social Sequence Analysis*² obejmuje analizę kategorii edukacyjnych oraz zawodowych w kolejno podejmowanych aktywnościach młodych migrantów – obiektywny wymiar kariery zawodowej. Jednak, jak podkreślają Jaźwińska-Motyłska i Grabowska-Lusińska (2013: 31), to „nie sama sekwencja zdarzeń nadaje sens narracji biografii zawodowej, istotne są również: subiektywne spojrze-

² Klasyczna analiza sekwencji społecznych (Cornwell 2015) polega na stosowaniu zaawansowanych analiz statystycznych przeprowadzanych na dużych zbiorach danych. W przypadku tego artykułu klasyczne ujęcie SSA stanowiło inspirację do przeprowadzenia jakościowej analizy sekwencji społecznych wybranych studiów przypadku.

nie, emocje, nadawanie znaczenia określonym faktom społecznym”, stąd istotnym komponentem artykułu będzie jakościowa analiza studiów przypadku trajektorii edukacyjno-zawodowych młodych migrantów, uwzględniająca subiektywny wymiar kariery zawodowej (zob. Winogrodzka, Sarnowska, w druku).

Materiał empiryczny wykorzystany w artykule pochodzi z projektu „Paczki przyjaciół i migracje”³, w którym to postępowanie badawcze opiera się na jakościowym badaniu podłużnym (*Qualitative Longitudinal Study* [Neale 2019]). Badanie realizowane jest w latach 2016–2020 w trzech falach i obejmuje migrantów międzynarodowych oraz członków ich paczek przyjaciół z czasów szkoły średniej (Pustulka, Juchniewicz, Grabowska 2017).

Do badania wybrano trzy społeczności lokalne – miasta średniej wielkości (40–100 tys. mieszkańców) z różnych regionów Polski (województwa podkarpackiego, pomorskiego oraz lubelskiego). Wyselekcjonowane lokalizacje cechują się odrębnymi tradycjami migracyjnymi oraz zróżnicowanymi strategiami funkcjonowania po transformacji systemowej, z uwzględnieniem przemian restrukturyzacji zakładów pracy oraz tworzenia Specjalnych Stref Ekonomicznych. Cechą wspólną dla wszystkich lokalizacji jest rozwinięty system szkolnictwa na poziomie szkoły ponadgimnazjalnej, a także nasilenie

³ Projekt „Paczki przyjaciół i migracje”, którego pełny tytuł brzmi „Przejścia młodych z edukacji na rodzimy i zagraniczny rynek pracy: rola lokalności, grupy rówieśniczej i nowych mediów” jest finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki w programie Sonata Bis 5, numer projektu: 2015/18/E/HS6/00147. W I fali projektu zrealizowanych zostało 111 wywiadów pogłębionych, częściowo ustrukturyzowanych, w II fali projektu – 56 wywiadów (2016–2018).

ruchów migracyjnych w okresie po akcesji Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku (zob. Grabowska i in. 2017).

W toku postępowania badawczego badani pytani byli o podejmowanie aktywności edukacyjno-zawodowych, z uwzględnieniem zarówno czasu, miejsca, jak i charakteru tych aktywności. Na podstawie narracji rozmówców budowane były sekwencje stanów i zdarzeń, co pozwoliło na odtworzenie trajektorii edukacyjno-zawodowych zarówno w Polsce, jak i za granicą (tzw. przedmiotowy wymiar kariery zawodowej). Jakościowa analiza materiału badawczego pozwoliła wzbogacić obiektywny kształt ścieżek edukacyjno-zawodowych o subiektywną kronikę zdarzeń stworzoną przez samych badanych (tzw. podmiotowy wymiar kariery zawodowej).

Jako materiał empiryczny, w celu zaprezentowania *tranzycyjnego efektu jojo* w odniesieniu do ścieżek edukacyjno-zawodowych, wybrano studia przypadków Joli i Miłosza⁴, posiadających doświadczenie pracy za granicą. Metoda case study zalecana jest w sytuacji, kiedy pytanie badawcze ma na celu wyjaśnienie „jak” oraz „dlaczego” funkcjonuje dane zjawisko, a także wówczas, gdy odpowiedź na pytanie wymaga szerokiego i pogłębionego opisu zjawiska społecznego (Yin 2015). Wybrane studia przypadków stanowią formę soczewki analitycznej, przez którą możemy dostrzec mechanizmy oddziałujące na przebieg ścieżek edukacyjno-zawodowych młodych migrantów.

⁴ Prezentowane w artykule dane, na podstawie których możliwa byłaby identyfikacja badanych (imię, miejsce pracy, miejscowość zamieszkania) zostały zmienione lub pominięte celem zachowania anonimowości rozmówców (zob. również Neale 2019).

Uzasadniając wybór przypadku Joli i Miłosza, należy wskazać na kilka aspektów. Po pierwsze, mamy tutaj do czynienia z prezentacją indywidualnych doświadczeń edukacyjno-zawodowych wpisujących się w szersze zjawiska społeczne i procesy. Należą do nich mobilne przejścia czy uelastycznienie transycji młodych dorosłych. Narracje Joli i Miłosza są interesujące ze względu na doświadczenia zarówno na polskim, jak i zagranicznym rynku pracy, a także wyraźny *tranzycyjny efekt jojo*, który nastąpił w trakcie ich ścieżek edukacyjno-zawodowych, i który był związany z wyjazdem z Polski. Tym samym, wchodzenie na rynek pracy Joli i Miłosza wpisało się w model nieliniarnych ścieżek zawodowych. Zarówno Jola, która od ponad roku przebywa za granicą, jak i Miłosz, który doświadczył wielokrotnej migracji sezonowej, byli w trakcie badania na etapie „odnajdywania się” na rynku pracy. Zarówno kobieta, jak i mężczyzna interpretowali swoją sytuację edukacyjno-zawodową z pozycji krytycznych obserwatorów, refleksyjnie odnosząc się do swoich doświadczeń zarówno na polu edukacji, jak na rynku pracy. Wybrane studia przypadków prezentują typowe dla migrantów okoliczności i uwarunkowania wchodzenia i poruszania się po zagranicznym rynku pracy.

Prezentacja wyników: tranzycje w ujęciu obiektywnym i subiektywnym

Ścieżka edukacyjno-zawodowa Joli

Jola (rocznik 1988) ukończyła liceum w jednej z badanych lokalizacji w województwie podkarpackim. Po szkole średniej wyjechała do Warszawy, gdzie ukończyła dwa licencjaty oraz zdobyła tytuł

magistra z dziedziny nauk społecznych, dziennikarstwa i informacji⁵. Migracja wewnętrzna do większego miasta w Polsce na studia była dla Joli naturalnym etapem dalszej ścieżki edukacyjno-zawodowej.

Badana przez wiele lat podczas studiów pracowała w barze jako kelnerka, a następnie w tym samym miejscu jako kucharka. Pomimo, że ta praca nie wiązała się ze ścieżką edukacyjno-zawodową badanej, była dla niej bardzo cennym doświadczeniem „życiowym”. Mimo wysokiego zadowolenia z ówczesnej pracy, na ostatnim roku studiów Jola stwierdziła, że „jednak musi zacząć robić coś poważnego” (por. Sarnowska i in. 2018) i zdecydowała się na podjęcie kilkumiesięcznego stażu w jednym z wiodących polskich *think tanków*, gdzie zajmowała się pracą administracyjną. Po odbytym stażu Jola związała się z niewielką warszawską firmą, w której zajmowała się, zgodnie ze swoim formalnym wykształceniem, doradztwem europejskim. Trzyletnia współpraca z ówczesnym pracodawcą, pomimo umowy na czas nieokreślony, zakończyła się niespodziewanym zwolnieniem. Po tym zdarzeniu Jola, której zależało na płynności finansowej, szybko związała się (jak się później okazało) z fikcyjną firmą, w której spędziła tylko trzy miesiące. Jola tak wspomina swoje doświadczenia na polskim rynku pracy:

Straciłam pracę, bo zamknęli cały nasz dział. Dostałam wypowiedzenie 23 grudnia, po trzech latach pracy. To było takie straszne. Wtedy naprawdę strasznie

⁵ Dziedzina nauki zgodna z Międzynarodową Standardową Klasyfikacją Edukacji ISCED (https://polon.nauka.gov.pl/help/doku.php/integracja_gus/isced).

panikowałam i złapałam „instant doła”. Z tego też wynikała współpraca z „firmą krzak”. Wiedziałam, że to nic dobrego, ale stwierdziłam, że na pewno nie znajdę już nic lepszego, a muszę za coś jeść. [...] Już nigdy tak nie zrobię, że jak będę bez pracy, to złapię się czegośkolwiek, żeby tylko mieć pracę, bo to nigdy nie kończy się dobrze. (I fala)

Jola jeszcze wtedy nie przypuszczała, że jej późniejsze pierwsze doświadczenia na zagranicznym rynku pracy negatywnie zweryfikują założenie, że „nie warto szukać jakiegokolwiek pracy”, co jest typowe dla poszukiwania pierwszych prac za granicą przez migrantów (por. Parutis 2011; Trevena 2013). Badana tak wspomina swój pierwszy rok w Szkocji:

W ogóle ten nasz pierwszy rok to typowy rok, po prostu żeby mieć pracę, na zasadzie mieć za co zapłacić rachunki, więc i moje, i Alana prace też to one nie były jakieś super przemyślane, tylko po prostu takie ad hoc wybierane. (II fala)

Co ciekawe, i co wyraźnie pokazuje dynamikę i nieprzewidywalność ścieżek edukacyjno-zawodowych współczesnych młodych ludzi (por. Walther 2006; Vinken 2007), podczas I fali badania Jola nie miała jeszcze jasno sprecyzowanych planów mieszkaniowych, a sam pomysł wyprowadzki z Warszawy pozostawał bardziej w sferze cichych marzeń niż konkretnego zamiaru, a tym bardziej konieczności.

Przestało podobać mi się w Warszawie i chciałybym coś zmienić. Natomiast, jakkolwiek dziwnie to brzmi, jeszcze nie zdecydowałam i nie wiem [...].

Czasem wydaje mi się, że nie potrafiłabym wyjechać z dużego miasta, natomiast od paru miesięcy mam bardzo dużo pracy [...] i coraz częściej marzy mi się wyjazd do jakiegoś mniejszego miejsca, gdzie tempo życia jest dużo wolniejsze. Natomiast jak już miałabym stanąć przed taką decyzją, to nie wiem, czy bym ją podjęła. (I fala)

Po krótkiej współpracy ze wspomnianą wyżej fikcyjną firmą, Jola zatrudniła się w dużej warszawskiej korporacji, gdzie, podobnie jak w jednej z wcześniejszych prac, wykonywała obowiązki z zakresu doradztwa europejskiego, zgodnie z jej wykształceniem i umiejętnościami (por. Sarnowska i in. 2018). Fakt, że praca zdominowała życie Joli, zaburzając *work-life balance*, a także trudności na rynku pracy jej partnera zmotywowały parę do wyjazdu za granicę. Jola zrekonstruowała decyzję o wyjeździe następująco:

Ilość pracy była naprawdę przytłaczająca, robiłam czasem 160 nadgodzin w miesiącu, w zasadzie spaliłbym w pracy prawie, że, więc to też bardzo rzutowało na moje życie prywatne, ponieważ w ogóle nie widziałam się z Alanem, pracowałam 6 dni w tygodniu, 7 dni w tygodniu czasem, [...] więc tutaj, jeśli chodzi o podział życia prywatnego i życia zawodowego, no to był bardzo nierówny. [...] Też w zasadzie borykaliśmy się troszeczkę finansowo [...]. Doszliśmy do takiego trochę martwego punktu, bo z jednej strony bardzo mnie denerwowało to, że musimy cały czas wynajmować mieszkanie, a z drugiej strony bardzo nie chciałam brać kredytu i się uziemić w Warszawie, tak, i pracować tylko po to, żeby kredyt jakoś spłacić i nie widzieliśmy się w takim planie na życie i stwierdziliśmy, że atam, to pojedziemy sobie do Szkocji. (II fala)

Jak wynika z wypowiedzi badanej, decyzja o wyjeździe za granicę podjęta była spontanicznie, co stanowi jedną z cech charakterystycznych dla współczesnych „migracji płynnych” (Engbersen 2012; Engbersen, Snel 2013). Po przyjeździe do Szkocji Jola spotkała się z sygnalizowanymi wyżej trudnościami na rynku pracy. Po ostatnim zatrudnieniu na stanowisku specjalisty do spraw funduszy europejskich w dużej korporacji w stolicy Polski, jej pierwszą pracą za granicą była praca administracyjna w fabryce ryb.

Jakby za bardzo też nie wiedziałam, co mogłabym tutaj [w Szkocji] robić. [...] Bardzo trudno było mi znaleźć pierwszą pracę, znalazłam ją tylko dlatego, że mój chłopak tam pracował i wiedział, że szukają kogoś do prowadzenia biura. (II fala)

Po trzech miesiącach spędzonych w fabryce, Jola, czując, że pod względem liczby nadgodzin i poziomu stresu w pracy znajduje się „w punkcie wyjścia”, zrezygnowała z ówczesnego zatrudnienia. „Stwierdziłam, że nie będę się kolejny raz pakować w coś takiego” – wspomina. Po trudnym kilkumiesięcznym okresie bezrobocia Jola podjęła pracę w restauracji na stanowisku kelnerki, ponownie powracając do sytuacji zawodowej sprzed wyjazdu, z czasów studenckich (por. Walther 2006; Du Bois-Reymond 2009). Zapytana o źródło trudności na szkockim rynku pracy, Jola odpowiada:

W Szkocji jednak bardzo często ludzie patrzą na twoje doświadczenie w innym państwie z całkowicie innej perspektywy, niż gdybyś pracowała tutaj [w Szkocji], więc to jest tak naprawdę... no może nie

w 100%, ale w dużej części jest to zaczynanie całkowicie od początku za granicą, jeśli nie masz doświadczenia w danym kraju. (II fala)

W przypadku opisanej ścieżki zawodowej mamy do czynienia z wyraźnym *tranzycyjnym efektem jojo* polegającym na powrocie Joli do kategorii zawodowej, w której zatrudniona była podczas studiów (por. Walther 2006; Du Bois-Reymond 2009). Dodatkowo, sytuację badanej po przyjeździe do Szkocji możemy interpretować w kategoriach „powtórnego wchodzenia na rynek pracy”, które wiąże się z rozpoczynaniem swojej ścieżki zawodowej niemalże od początku (por. Sarnowska 2017; Morosanu i in. 2019). Według badanej trudności na rynku pracy migranta są tym silniejsze, im jego wykształcenie i zawód związane są ze społecznymi dziedzinami nauk, takimi jak prawo czy europeistyka. Brak kapitału łatwego do przetransferowania z kraju pochodzenia za granicę stanowi jedną z przyczyn „utknięcia” w „jakiegokolwiek pracy” (Parutis 2011).

W przypadku Joli „zaczynanie od samego początku” nie dotyczyło tylko ponownego wchodzenia na rynek pracy, ale także budowania relacji społecznych: „wszyscy są nowi dla mnie i to jest tak naprawdę zaczynanie wszystkiego, całego swojego życia i towarzyskiego, i zawodowego od zera”, co jest jednym z elementów mobilnych przejść w dorosłość (Robertson i in. 2018). Perypetie na zagranicznym rynku pracy w połączeniu z brakiem znajomych silnie oddziaływały na poczucie niepewności badanej, wywołując wątpliwości co do słuszności decyzji o wyjeździe. Jak wspomina Jola:

Ostatni rok w Szkocji czułam się bardzo niepewnie. W zasadzie pierwszy raz w życiu nie byłam pewna, czy znajdę jakąś pracę i czy to wszystko to była dobra decyzja. I miałam kilka momentów takich bardzo kryzysowych, kiedy wydawało mi się, że na 100% nie znajdę tu żadnej pracy, i że to był totalnie nietrafiony ruch. (II fala)

W przytoczonym fragmencie wypowiedzi zarysowuje się niepewność badanej związana z podjętym wcześniej ryzykiem i koniecznością indywidualnego poniesienia konsekwencji zawodowych wyborów (Beck 2002). Po dziewięciu miesiącach od przyjazdu do Szkocji, Jola znalazła pracę zgodną z jej wykształceniem, w której wykorzystuje wiedzę i umiejętności zdobyte podczas studiów. W trakcie II fali badania Jola pracuje na stanowisku niższego urzędnika w dużym urzędzie państwowym. W związku ze stabilnością zatrudnienia oraz subiektywnie odczuwaną satysfakcją z pracy możemy mówić o ponownym pełnym wejściu na rynek pracy badanej (por. ILO 2009; Sarnowska 2017).

Co warte zauważenia, odnosząc się do karier zawodowych swoich najbliższych przyjaciół z czasów szkoły średniej, Jola nazywa swoją karierę „chaotyczną”:

Myszę, że nasze doświadczenia są bardzo różne. Bo i Sebastian, i Nina, i Marcel jakby mieli od samego początku jakąś wyznaczoną dla siebie ścieżkę zawodową. Zresztą mają też bardzo sprecyzowane zawody [...], więc oni jakby cały czas, no podążają swoją ścieżką zawodową. Natomiast moja ścieżka zawodowa jest bardzo chaotyczna i tutaj też jakby nigdy nie

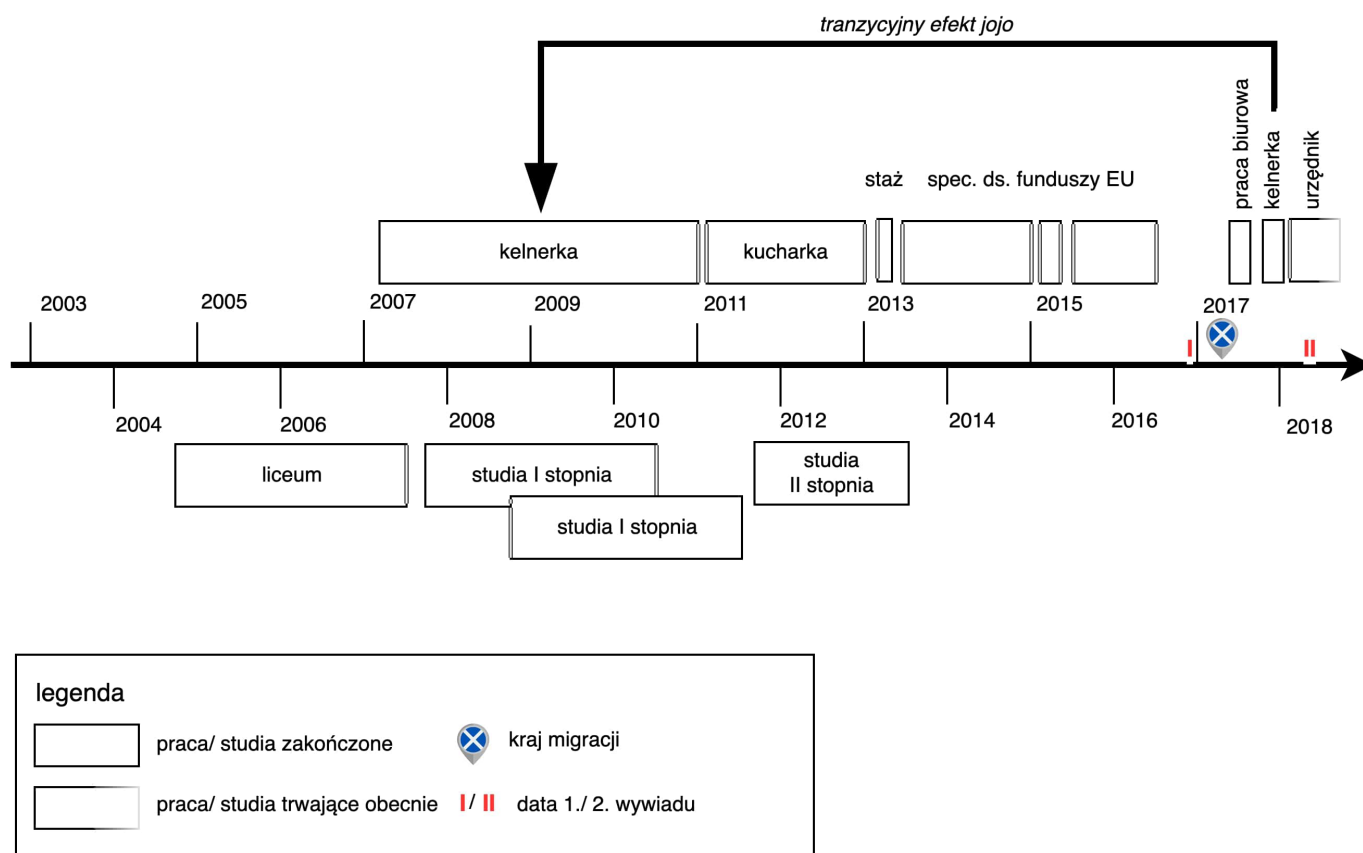
miałam dłużej zakrojonego planu i celu, który miałabym osiągnąć. (II fala)

Powyższa wypowiedź wskazuje, że migracja zagraniczna nie tylko komplikuje transycje wspólnych młodych dorosłych, ale jest także efektem wielokierunkowych przejść, jakich doświadczają współcześnie dorastające pokolenia (Robertson i in. 2018).

Rysunek 2 przedstawia ścieżkę edukacyjno-zawodową Joli w postaci sekwencji społecznej (por. Cornwell 2015). Kolejne aktywności podejmowane przez badaną zarówno w Polsce, jak i za granicą uporządkowane są chronologicznie, co umożliwia wychwycenie *tranzycyjnego efektu jojo*, będącego przedmiotem tego artykułu. Jak zostało opisane wcześniej, Jola, zmagając się z trudnościami w znalezieniu pracy zgodnej z wykształceniem, podjęła w Szkocji pracę na stanowisku kelnerki, powracając tym samym do zatrudnienia w kategorii zawodowej, w której pracowała wiele lat wcześniej jako studentka, co było wówczas jej pierwszym doświadczeniem na rynku pracy (por. Walther 2006; Du Bois-Reymond 2009).

Wchodzenie Joli na rynek pracy wpisuje się w model nieliniarnych ścieżek zawodowych (por. Du Bois-Reymond, López Blasco 2003; Heinz 2009; Walther 2009; Hörschelmann 2011; Borlagdan 2015). Droga edukacyjno-zawodowa badanej nie zmierza w określonym, z góry założonym kierunku, przyjmując, zwłaszcza za granicą, nieoczekiwany bieg (por. Robertson i in. 2018). Na pytanie: „W jakim momencie życia teraz się znajdujesz?” Jola odpowiada: „Wydaje mi się, że znajduję się teraz, może

Rysunek 2. Ścieżka edukacyjno-zawodowa Joli w Polsce i za granicą.



Źródło: Opracowanie własne.

już nie na całkowitym początku, ale w początkowej fazie”, co pokazuje świadomość badanej swobodnego efektu jojo – „powtórnej tranzycji”, która wystąpiła w trakcie jej ścieżki zawodowej. Pokazuje to także zbieżność obiektywnego wymiaru ścieżki zawodowej z subiektywną narracją badanej na temat jej doświadczeń na rynku pracy.

Ścieżka edukacyjno-zawodowa Miłosa

Miłosz (rocznik 1987) ukończył liceum w jednej z badanych lokalizacji w województwie pomorskim. Z rynkiem pracy badany po raz pierwszy spotkał się jako nastolatek jeszcze przed szkołą średnią,

na wakacjach, roznosząc gazety w jednej z nadmorskich miejscowości. Po skończeniu liceum Miłosz zdecydował się na wyjazd do Szczecina, gdzie po roku przerwał podjęte tam studia z dziedziny nauk społecznych, dziennikarstwa i informacji. W roku 2010 zdobył tytuł licencjata, kończąc w Gdańsku inny niż podjęty wcześniej kierunek społeczny. Co istotne, Miłosz studiował zaocznie, ponieważ przez cały okres studiów pracował etatowo, prowadząc biuro w firmie rodzinnej.

Fakt, że badany pracował w rodzinnym biznesie umożliwił mu sezonowe wyjazdy do Francji, podczas których pomagał na budowie. Wakacyjne

wyjazdy za granicę miały cel stricte ekonomiczny, wpisując się tym samym w krajobraz „migracji płynnych”, które obok migracji spontanicznych są też migracjami zarobkowymi, związanymi z poszukiwaniem lepszych możliwości, niż oferuje to rodzimy rynek pracy (Engbersen, Snel 2013):

Jeździłem na początku do Francji [...] żeby dorobić, nie żeby tam zostać, tylko żeby dorobić... [...] I nie myślałem w ogóle o wyjeździe za granicę, nawet sobie mówiłem, że nie będę się języków uczył, bo ja całe życie będę w Polsce. Ale później życie zweryfikowało troszeczkę®. Jednak te zarobki, które były proponowane [w Polsce], nijak się miały do ambicji [...] i wyjechałem, i zacząłem zarabiać.

Jak zostało napisane wcześniej, migranci często podejmują za granicą zatrudnienie poniżej swoich kwalifikacji, nieadekwatne do swoich umiejętności czy formalnego wykształcenia, nierzadko nielegalne (Anderson 2000; Trevena 2013; Kaczmarczyk, Tyrowicz 2015; Winogrodzka, Mleczko 2019). Egzemplifikacją tego zjawiska jest wspomniana praca na budowie podejmowana sezonowo przez Miłosza:

Trzeba robić, żeby zarobić. Ale robisz, a nie wiesz, czy ci zapłacą. Więc to życie z dnia na dzień na takiej krawędzi, że nie masz umowy, nie masz ubezpieczenia, nie wiesz, czy ci zaraz cegła na głowę nie spadnie, nie masz bladego pojęcia i ciężka praca fizyczna, nie 8 godzin, tylko... tylko więcej, w różnych miejscach, z różnymi ludźmi i nielegalnie.

Miłosz przez kilka lat cyrkulował pomiędzy Polską i Francją, przerywając swoje obowiązki administracyjne na rzecz zatrudnienia przy prostych pracach

na budowie. Po wieloletnim okresie współpracy z firmą rodzinną, badany, pod wpływem eskalacji konfliktu ze swoim ojcem, zdecydował się na wejście na „normalny rynek pracy” (por. Sarnowska i in. 2018), co według jego opinii, zwłaszcza w porównaniu ze ścieżkami zawodowymi znajomych, nastąpiło stosunkowo późno (por. Piróg 2016):

Postanowiłem pójść do tej pracy takiej innej, czyli pójść na pierwszą rozmowę w wieku tam 24 chyba lat, ja miałem pierwszą rozmowę [...]. Późno. Wszyscy moi znajomi mieli już po kilka, wiesz, nawet podczas studiów chodzili, gdzieś pracowali, a ja byłem jakby pod skrzydłem, tak? (II fala)

Pomimo, że Miłosz nie miał wcześniejszego doświadczenia na „normalnym rynku pracy”, szybko znalazł zatrudnienie na stanowisku specjalisty do spraw marketingu w dużej firmie w mieście zamieszkania. Pod wpływem niezadowolenia z wynagrodzenia za wykonywaną pracę Miłosz po dwóch miesiącach zrezygnował z tej współpracy. Rozgoryczony sytuacją na rynku pracy w Polsce badany ponownie zdecydował się na wyjazd za granicę. Tym razem celem wyjazdu była Szkocja:

No kurczę, już miałem te 20 lat, tak? [...] Mówię: do czegoś trzeba dojść. Patrząc na to, ile się wydaje, a ile się zarabia [w Polsce], to po prostu człowiek łyży w oczach miał. [...] I wtedy zadzwoniłem do swojego przyjaciela i on powiedział, chłopie, przyjeżdżaj, w moment się znajdzie praca, bo tu pracy jest full. Więc się spakowałem i poleciałem. (I fala)

Fakt, że współcześnie decyzje migracyjne podejmowane są spontanicznie, powoduje, że zarówno

kierunek, jak i kształt migracji są trudne do przewidzenia (Eade i in. 2007; Engbersen 2012; King 2018; Robertson i in 2018). Dobrze odzwierciedla to przykład Miłosza, który po kilkumiesięcznym okresie pracy „na zmywaku” w Szkocji, za namową swojej kuzynki, ponownie zdecydował się na zmianę miejsca pracy i zamieszkania. Ostatnim (jak dotychczas) zagranicznym miejscem pobytu Miłosza stała się Anglia, w której spędził pół roku, pracując na fermie drobiu. Krytyczna refleksja nad swoją dotychczasową ścieżką edukacyjno-zawodową (m.in. fakt ukończenia studiów I stopnia) doprowadziła Miłosza do stwierdzenia, że „jest w złym miejscu” i podjęcia decyzji o powrocie do Polski.

Skończyłem studia, pojechałem tam i mówię, po co mi to było, po co ja się uczyłem, po co ja miałem jakieś perspektywy, po co ja się w ogóle urodziłem jakoś w miarę mądry, po co mi to, skoro widzę, że są ludzie obok mnie, z którymi ja nawet nie mogę tematu złąpać i robię to samo co oni, coś jest nie halo. Ja jestem w złym miejscu. (II fala)

Po sześciomiesięcznym pobycie w Anglii, Miłosz wrócił do Warszawy, gdzie podjął pracę specjalisty do spraw marketingu w małej firmie. W ówczesnej pracy spędził rok. Zwolnił się sam, ponieważ nie odpowiadał mu sposób, w jaki szefostwo traktowało pracowników. Niedługo później Miłosz znalazł pracę w jednej z warszawskich przychodni lekarskich, na podobnym stanowisku. U tego pracodawcy pracuje do chwili obecnej.

Pomimo sporego doświadczenia na rynku pracy, zarówno w Polsce, jak i za granicą, Miłosz zapytany podczas I fali badania, „jak uważa, jak odnalazł

się na rynku pracy”, odpowiedział: „ja dopiero teraz czuję, że się odnajduję”, co pokazuje jak złożonym i długotrwałym procesem może być współcześnie „wchodzenie na rynek pracy” (por. Piróg 2016). Co warte podkreślenia, dla badanego trudności nie sprawiało „znalezienie pracy”, lecz „znalezienie satysfakcjonującej pracy”. Wypowiedź Miłosza dowodzi, jak ważnym elementem jest drugi człon definicji pełnego wejścia na rynek pracy Międzynarodowej Organizacji Pracy (ILO 2009) – zadowolenie z wykonywanej pracy:

Ale później zauważyłem, zdałem sobie sprawę, że te prace nie są takie, jak ja bym chciał. Czyli, żeby się gdzieś tam utrzymać, zachować płynność, tu nie ma żadnego problemu, żeby to zdobyć. No tu już chodziło o to, żeby się wgrzyźć w to, co człowiek faktycznie chce. (I fala)

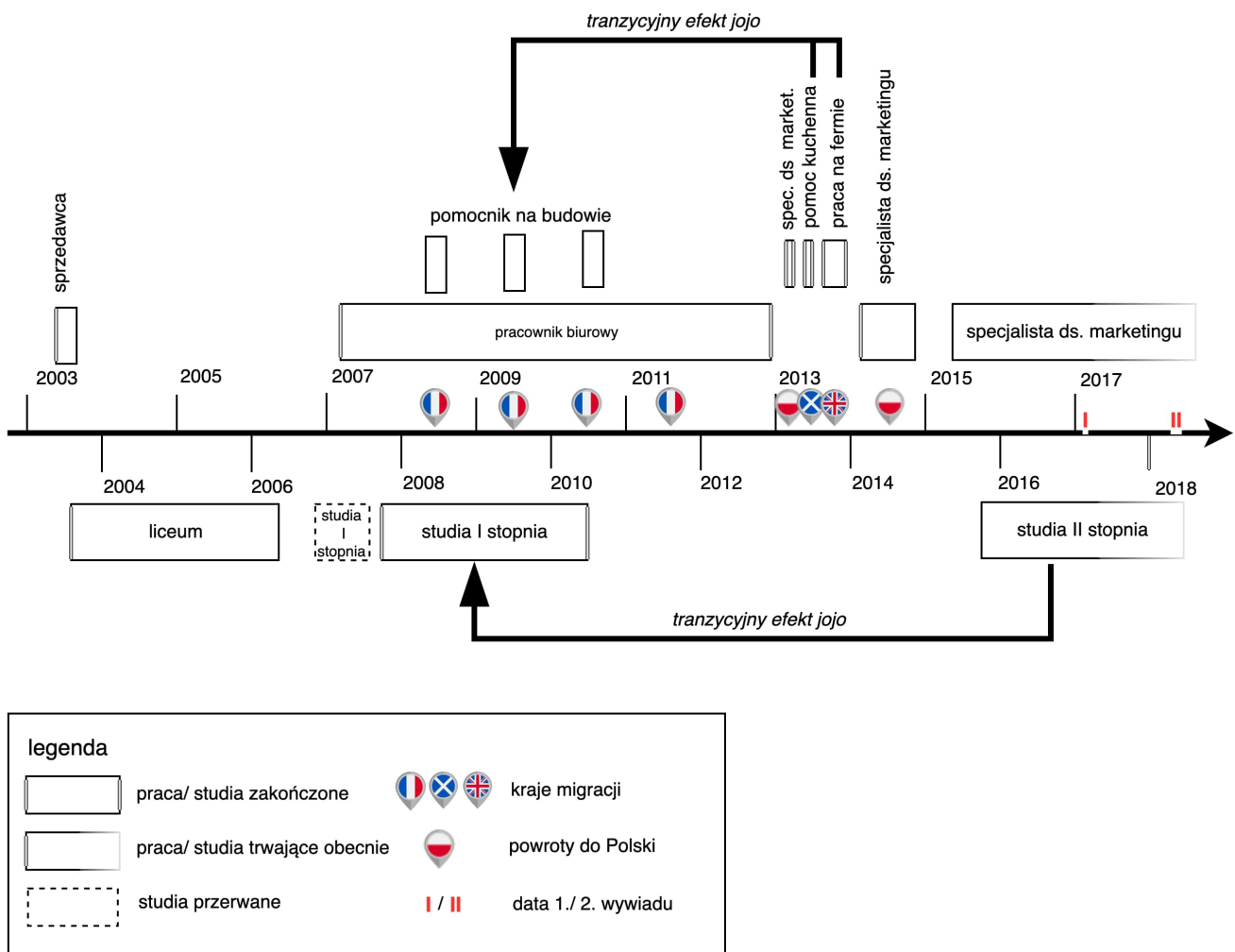
Na podstawie rozmowy podczas I fali badania można było sądzić, że tranzycję Miłosza na rynek pracy wkrótce będzie można uznać za zakończoną. Jednak zapytany podczas II fali badania o satysfakcję ze swojej obecnej pracy, badany odpowiedział: „Coś mi w niej nie pasuje. Czuję, że nie jestem doceniany tak, jak powinienem być za to... za rzeczy, które wykonuję” (II fala). Wydaje się zatem, że pełne wejście na rynek pracy w przypadku Miłosza jeszcze nie nastąpiło.

To, co jeszcze istotne jeśli chodzi o ścieżkę edukacyjno-zawodową badanego, to to, że po wielu latach zdecydował się on na powrót na studia II stopnia, przemieszczając się od roli pracownika do roli studenta łączącego edukację z pracą, co w omawianej trajektorii miało już wcześniej miejsce. Stosunek ba-

danego do edukacji wyższej wyraźnie ewoluował w czasie (por. Sarnowska i in. 2018). Po zdobyciu tytułu licencjata, Miłosz był przekonany, że nie będzie kontynuował edukacji na studiach magisterskich.

Powrót do roli studenta, obok przemieszczania się Miłosza od pracownika biurowego czy specjalisty (w Polsce) do kategorii pracownika wykonującego prace proste (za granicą), stanowi swoisty *tranzycyjny efekt jojo* na ścieżce edukacyjno-zawodowej badanego. *Tranzycyjny efekt jojo*, który w przypadku Miłosza wystąpił zarówno na polu edukacji, jak i pracy, zaprezentowany został na rysunku 3. Analogicznie do ścieżki edukacyjno-zawodowej Joli, kolejne aktywności zostały uporządkowane ze względu na kryterium czasu, z uwzględnieniem długości ich trwania.

Rysunek 3. Ścieżka edukacyjno-zawodowa Miłosza w Polsce i za granicą.



Źródło: Opracowanie własne.

Co bardzo symptomatyczne dla narracji badanego, zapytany o to, czy przychodzą mu na myśl jakieś metafory, które oddają przebieg jego drogi życiowej, Miłosz wspomniał o metaforze „być, nie mieć”, odwołując się do wielu przebytych przez siebie „dróg”.

Być, nie mieć. Chociaż moje te drogi... z tego wygląda, że bardzo dużo dróg, zwłaszcza pracowniczych i to, że jak się cieszyłem, z czego najbardziej się cieszyłem to było wtedy jednak, jak dostawałem materialne rzeczy, ale po czasie zrozumiałem, że to nie jest ważne.
(II fala)

Wypowiedź badanego dowodzi, jak fragmentaryczne, wielokierunkowe oraz wielopostaciowe są współcześnie tranzycje młodych ludzi (por. Kovacheva 2001; Du Bois-Reymond, López Blasco 2003; Walther 2006; Robertson i in. 2018).

Podsumowanie i wnioski

W artykule zaprezentowane zostały wybrane przypadki ścieżek zawodowych młodych migrantów, odtworzone na podstawie danych z jakościowego badania podłużnego dotyczącego tranzycji ludzi młodych na polski i zagraniczny rynek pracy. Przeprowadzona na potrzeby artykułu jakościowa analiza sekwencji społecznych inspirowana metodologią zaproponowaną przez Cornwella (2015) opierała się na interpretacji przypadków zarówno z uwzględnieniem obiektywnych zdarzeń występujących w historii edukacyjno-zawodowej badanych, jak i subiektywnych narracji jednostek nadających znaczenie doświadczeniom *jojoizacji tranzycji* z edukacji do zatrudnienia.

Omówione studia przypadków stanowią źródło wiedzy o *tranzycyjnym efekcie jojo* w odniesieniu do ścieżek edukacyjno-zawodowych młodych migrantów. Skupienie się na przypadkach umożliwiło zrozumienie zjawiska, przy jednoczesnym zachowaniu perspektywy holistycznej i kontekstu współczesności (por. Yin 2015). Analiza materiału empirycznego wykazała złożoność procesu wchodzenia na rodzimy i zagraniczny rynek pracy w dobie zjawisk takich jak migracja płynna (Engbersen, Snel 2013), mobilne przejścia (Robertson i in. 2018) czy uelastycznienie tranzycji młodych ludzi (Kovacheva 2001). Analiza wybranych ścieżek edukacyjno-zawodowych dowiodła, jak pełne wyzwania i zmiany są współcześnie biografie młodych ludzi. Tradycyjne, linearne trajektorie edukacyjno-zawodowe ustępują miejsca karierom wielokierunkowym, cechującym się płynnością i zmiennością (Du Bois-Reymond, López Blasco 2003; Heinz 2009; Walther 2009; Hörschelmann 2011; Borlagdan 2015). Młodzi ludzie wtłaczani w ramy instytucjonalne skrojone dla wcześniejszych pokoleń podejmują różnorodne strategie inicjacji zawodowej odpowiadające współczesnym warunkowaniom społeczno-ekonomicznym (Mary 2014). Modele tradycyjnych biografii są dziś negocjowane, redefiniowane, a wreszcie kontestowane, zastępowane przez nowe formy, coraz bardziej nieprzewidywalne. Fragmentaryczność tranzycji edukacyjno-zawodowych miesza się ze zróżnicowanymi doświadczeniami mobilności przestrzennej, co implikuje konieczność re-ewaluacji podejścia do badania wchodzenia w dorosłość współczesnych pokoleń (Mary 2014; Robertson i in. 2018). Analiza sekwencji społecznych umożliwiła śledzenie pojedynczych przejść pomiędzy stanami i pozycjami

tak na rynku pracy, jak i poza nim, odtwarzając fragmenty trajektorii wchodzącej w dorosłość jednostki.

Odpowiadając na postawione wcześniej pytanie badawcze, możemy stwierdzić, że migracje międzynarodowe sprzyjają *tranzycyjnemu efektowi jojo*. Nieprzewidywalność podejmowanych strategii migracyjnych przez ludzi młodych (Eade i in. 2007; Engbersen 2012; Trevena 2013), jak również niekorzystne położenie na zagranicznych rynkach pracy (np. Parutis 2011; Okólski, Salt 2014; Kaczmarczyk, Tyrowicz 2015; Winogrodzka, Mleczko 2019) powodują powrót do wcześniejszych etapów ścieżek zawodowych charakterystycznych dla osób rozpoczynających karierę zawodową. Powrót do kraju pochodzenia sprzyja z kolei potrzebie nadrobienia braków w niektórych obszarach, co prowadzi do powracania do edukacji. *Tranzycyjny efekt jojo* uwidacznia się zatem zarówno w obszarze edukacji, czyli powracania do roli studenta, już po rozpoczęciu ścieżki zawodowej, jak również w obszarze pracy, kiedy jednostka doświadcza powrotu do pozycji na rynku pracy charakterystycznej dla niedoświadczonego, początkującego pracownika. Na podstawie omówionych przypadków wyraźnie widać, że bardzo trudno jest w toku postępowania badawczego jednoznacznie ustalić stadium tranzycji czy jej zakończenie. Współcześnie młodzi ludzie rozpoczynają swoje ścieżki zawodowe wielokrotnie: wyjeżdżając za granicę, wracając do kraju pochodzenia, nie określając często długości ani stałości decyzji migracyjnych. Narracje rozmówców dowodzą, że subiektywne postrzeganie własnej sytuacji zmienia się w czasie (por. Sarnowska i in. 2018), dlatego warto roz-

patrywać je w perspektywie biegu życia, stosując badania podłużne oraz analizy temporalne (Neale 2019).

Materiał empiryczny pozwolił zaobserwować także *tranzycyjny efekt jojo* w obszarze relacji społecznych – zmienność otoczenia społecznego, jaka towarzyszy przemieszczającym się jednostkom, wywołuje konieczność budowania relacji społecznych od początku – nawiązywania sieci kontaktów, zawiązywania przyjaźni, zarówno zawodowych, jak i pozazawodowych. Jest to jeden z istotnych elementów badania mobilnych przejść (Robertson i in. 2018). Innym pojawiającym się w materiale empirycznym wątkiem wartym pogłębienia jest odbijanie się w tranzycjach znajomych i przyjaciół jak w lustrze przez młodych ludzi. Linearność i nielinearność ścieżki wchodzenia na rynek pracy nabiera konkretnego znaczenia na podstawie tego, jak ten proces kształtuje się w najbliższym otoczeniu społecznym, w grupach odniesienia. Powyższe wątki będą przez nas pogłębiane w kolejnych opracowaniach.

Adnotacja

Tematyka trajektorii edukacyjno-zawodowych z uwzględnieniem mobilności przestrzennej oraz z wykorzystaniem analizy sekwencji społecznych stanowi przedmiot przygotowywanej rozprawy doktorskiej pt. „(Nie)linearne sekwencje społeczne młodych migrantów i nie-migrantów z wybranych miast średniej wielkości w Polsce” autorstwa Dominiki Winogrodzkiej pod opieką dr hab. Izabeli Grabowskiej, prof. Uniwersytetu SWPS.

Bibliografia

- Anderson Bridget (2000) *Doing the dirty work? The global politics of domestic labour*. London: Palgrave Macmillan.
- Beaujot Roderic (2004) *Delayed Life Transitions: Trends and Implications*. Ottawa: Vanier Institute of The Family.
- Beck Ulrich (2002) *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Przełożył Stanisław Cieśla. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Biggart Andy, Walther Andreas (2006) *Coping with Yo-Yo-Transitions. Young Adults' Struggle for Support, between Family and State in Comparative Perspective* [w:] Carmen Leccardi, Elisabetta Ruspini, eds., *A New Youth? Young People, Generations and Family Life*. London: Routledge s. 41–62.
- Borlagdan Joseph (2015) *Inequality and 21-year-olds' negotiation of uncertain transitions to employment: A Bourdieusian approach*. „Journal of Youth Studies”, vol. 18, no. 7, s. 839–854.
- Brzinsky-Fay Christian (2007) *Lost in Transition? Labour Market Entry Sequences of School Leavers in Europe*. „European Sociological Review”, vol. 29, no.4, s. 409–422.
- Cornwell Benjamin (2015) *Social sequence analysis: Methods and applications*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dannefer Dale, Richard Settersten (2010) *The study of the life course: Implications for social gerontology* [w:] Dale Dannefer, Chris Phillipson, eds., *The Sage Handbook of Social Gerontology*. London: SAGE, s. 3–19.
- Doeringer Peter, Piore Michael (1970) *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*. Washington, DC: Office of Manpower Research.
- Du Bois-Reymond Manuela (2009) *Models of navigation and life management* [w:] Andy Furlong, ed., *Handbook of Youth and Young Adulthood. New perspectives and agendas*. London, New York: Routledge.
- Du Bois-Reymond Manuela, Chisholm Lynne (2006) *The Modernization of Youth Transitions in Europe*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Du Bois-Reymond Manuela, López Blasco Andreu (2003) *Yo-yo transitions and misleading trajectories: Towards integrated transition policies for young adults in Europe* [w:] Andreu López Blasco, Wallace McNeish, Andreas Walther, eds., *Young people and contradictions of inclusion: Towards integrated transition policies in Europe*. Oxford: Policy Press, s. 19–42.
- Eade John, Drinkwater Stephen, Garapich Michał (2007) *Class and ethnicity: Polish Migrant Workers in London. Full Research Report*. Swindon: ESRC.
- Engbersen Godfried (2012) *Migration transitions in an era of liquid migration* [w:] Marek Okólski, red., *European immigrations: Trends, structures and policy implications*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 91–105.
- Engbersen Godfried, Snel Erik (2013) *Liquid migration: Dynamic and fluid patterns of post accession migration flows* [w:] Brigit Glorius, Izabela Grabowska-Lusińska, Aimee Kuvik, eds., *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 21–41.
- Furlong Andy (1992) *Growing up in a classless society? School to work transitions*. Edinburgh: University Press.
- Giddens Anthony (2010) *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przełożyła Alina Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giermanowska Ewa (2013) *Ryzyko elastyczności czy elastyczność ryzyka. Instytucjonalna analiza kontraktów zatrudnienia*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Główny Urząd Statystyczny (2018) *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004-2017* [dostęp 30 czerwca 2019r.]. Dostępny w Internecie: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2017,11.html>.
- Grabowska Izabela i in. (2017) *Peer Groups and Migration. Dialoguing Theory and Empirical Research*. „Youth Working Papers”, no. 5. Warszawa: SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny – Młodzi w Centrum Lab.

- Grabowska-Lusińska Izabela (2012) *Migrantów ścieżki zawodowe bez granic*. Warszawa: Wydawnictwo Scholar.
- Grabowska-Lusińska Izabela, Okólski Marek (2009) *Emigracja ostatnia?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Heinz Walter (2009) *Youth transitions in an age of uncertainty* [w:] Andy Furlong, ed., *Handbook of Youth and Young Adulthood New perspectives and agendas*. London, New York: Routledge, s. 3–13.
- Hillmert Steffen (2002) *Labour Market Integration and Institutions: an Anglo-German Comparisons*. „Work, Employment and Society”, vol. 16, s. 675–701.
- Hofmeister Heather (2013) *Individualisation of the life course*. „International Social Science Journal”, vol. 64, no. 213–214, s. 279–290.
- Hörschelmann Kathrin (2011) *Theorising life transitions: Geographical perspectives*. „Area”, vol. 43, no. 4, s. 378–383.
- International Labour Organization (2009) *Basic concepts, roles and implementation process. ILO school-to-work transition survey: A methodological guide* [dostęp 30 kwietnia 2017 r.]. Dostępny w Internecie: http://www.ilo.org/employment/Whatwedo/Instructionmaterials/WCMS_140857/lang-en/index.htm.
- Jaźwińska-Motyłska Ewa, Grabowska-Lusińska Izabela (2013) *Podejście jakościowe w badaniach ruchliwości społecznej i karier zawodowych migrantów* [w:] Ewa Jaźwińska-Motyłska, red., *Kariery i mobilność społeczno-zawodowa migrantów poakcesyjnych*, „CMR Working Papers”, vol. 65, no. 123, s. 30–50.
- Jelonek Magdalena (2015) *Młodzi na rynku pracy – polityka publiczna wobec wyzwań związanych z poprawą sytuacji zawodowej osób młodych* [w:] Jarosław Górniak, red., *Polski rynek pracy – wyzwania i kierunki działań na podstawie badań Bilans Kapitału Ludzkiego 2010–2015*. Warszawa, Kraków: PARP, s. 41–54.
- Kaczmarczyk Paweł, Tyrowicz Joanna (2015) *Winners and Losers among Skilled Migrants: The Case of Post-Accession Polish Migrants to the UK*. „IZA Discussion Paper”, 9056. Bonn: IZA.
- Kiersztyn Anna (2015) *Niepewne uczestnictwo – młodzi na polskim rynku pracy w latach 2008–2013: wybrane wyniki Polskiego Badania Panelowego POLPAN 1988–2013*. Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN.
- King Russell (2018) *Theorising new European youth mobilities*. „Population, Space and Place”, vol. 24, no. 1, doi.org/10.1002/psp.2117.
- Kohli Martin (2007) *The Institutionalization of the Life Course: Looking Back to Look Ahead*. „Research in Human Development”, vol. 4, no. 3–4, s. 253–271.
- Kovacheva Siyka (2001) *Flexibilisation of youth transitions in Central and Eastern Europe*. „Young”, vol. 9, no. 1, s. 41–60.
- Leisering Lutz (2004) *Government and the life course* [w:] Jeylan Mortimer, Michael Shanahan, eds., *Handbook of life course*. New York: Springer, s. 205–225.
- Mary Aurélie A. (2014) *Re-evaluating the concept of adulthood and the framework of transition*. „Journal of Youth Studies”, vol. 17, no. 3, s. 415–429.
- Mayer Karl (2005) *Life Courses and Life Chances in a Comparative Perspective* [w:] Stefan Svallfors, ed., *Analyzing inequality: Life chances and social mobility in comparative perspective*. Palo Alto, CA: Stanford University Press, s. 17–55.
- Moroşanu Laura i in. (2019) *Growing up abroad: Italian and Romanian migrants' partial transitions to adulthood*. „Ethnic and Racial Studies”, vol. 45, no. 9, s. 1554–1573.
- Neale Bren (2019) *What is Qualitative Longitudinal Research?* London: Bloomsbury.
- Okólski Marek, Salt John (2014) *Polish Emigration to the UK after 2004; Why Did So Many Come?* „Central and Eastern European Migration Review”, vol. 3, no. 2, s. 11–37.
- Pańków Maciej (2012) *Młodzi na rynku pracy. Raport z badania*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Parutis Violetta (2011) *“Economic migrants” or “middling transnationals”? East European migrants' experiences of work in the UK*. „International Migration”, vol. 52, no. 1, s. 36–55.
- Piróg Danuta (2016) *Opóźnienia w przechodzeniu absolwentów szkół wyższych na rynek pracy: przyczyny, typologia, następstwa*. „Studia Ekonomiczne”, t. 292, s. 144–157.

- Plug Wim, Zeijl Elke, Du Bois-Reymond Manuela (2003) *Young People's Perceptions on Youth and Adulthood: A Longitudinal Study from The Netherlands*. „Journal of Youth Studies”, vol. 6, no. 2, s. 127–144.
- Poławski Paweł (2012) *Precarious Generation on the Polish Labour Market*. „Polityka Społeczna”, vol. 1, s. 15–22.
- Pustulka Paula, Juchniewicz Natalia, Grabowska Izabela (2017) *Participant recruitment challenges in researching peer groups and migration retrospectively*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 13, nr 4, s. 48–69.
- Pustułka Paula, Winogrodzka Dominika, Buler Marta (w druku) *Mobilne pokolenie wyboru? Migracje międzynarodowe a płęć i role rodzinne wśród Milenialsek*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”.
- Robertson Shanthi, Harris Anita, Baldassar Loretta (2018) *Mobile transitions: a conceptual framework for researching a generation on the move*. „Journal of Youth Studies”, vol. 21, no. 2 s. 203–217.
- Salecl Renata (2013) *Tyrania wyboru*. Przełożyła Barbara Szelewa. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Sarnowska Justyna (2017) *Socjalizacyjna rola migracji międzynarodowych w procesie wchodzenia na rynek pracy*. Niepublikowana praca doktorska [maszynopis]. Uniwersytet SWPS, Warszawa.
- Sarnowska Justyna, Winogrodzka Dominika, Pustułka Paula (2018) *The changing meanings of work among university-educated young adults from a temporal perspective*. „Przegląd Socjologiczny”, t. 67, nr 3, s. 111–134.
- Settersten Richard (2004) *Age structuring and rhythm of life course* [w:] Jeylan Mortimer, Michael Shanahan, eds., *Handbook of life course*. New York: Springer, s. 81–98.
- Stauber Barbara, Walther Andreas (2002) *Misleading Trajectories as Transition Dilemmas of Young Adults* [w:] Andreas Walther i in., eds., *Misleading Trajectories – Integration Policies for Young Adults in Europe?* Opladen: Leske i Budrich, s. 11–18
- Szafraniec Krystyna (2011) *Młodzi 2011*. Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
- Szukalski Piotr (2016) *Destandaryzacja normatywnego modelu i przebiegu zakończenia kariery zawodowej*. „Przegląd Socjologiczny”, t. 65, nr 2, s. 105–121.
- Trevena Paulina (2013) *Why do highly educated migrants go for low-skilled jobs? A case study of Polish graduates working in London* [w:] Brigit Glorius, Izabela Grabowska-Lusińska, Aimee Kuvik, eds., *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement*. Amsterdam: Amsterdam University Press, s. 169–190.
- Vinken Henk (2007) *New life course dynamics? Career orientations, work values and future perceptions of Dutch youth*. „Young”, vol. 15, no. 1, s. 9–30.
- Walther Andreas (2006) *Regimes of Youth Transitions: Choice, flexibility and security in young people's experiences across different European contexts*. „Young”, vol. 14, no. 2, s. 119–139.
- Walther Andreas (2009) *'It Was Not My Choice, You Know?': Young People's Subjective Views and Decision-Making Processes in Biographical Transitions* [w:] Ingrid Schoon, Rainer K. Silbereisen, eds., *Transitions from School to Work. Globalization, Individualization, and Patterns of Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press, s.121–144.
- Winogrodzka Dominika, Mleczo Izabela (2019) *Migracja płynna a prekaryzacja pracy. Przykłady doświadczeń zawodowych młodych migrantów z wybranych miast średniej wielkości w Polsce*. „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, t. 1, nr 171, s. 86–106.
- Winogrodzka Dominika, Sarnowska Justyna (w druku) *Exploring duality of time. Combining Social Sequence Analysis with Qualitative Longitudinal Analysis using the example of mobile youth transition*, „Longitudinal and Life Course Studies”.
- Wyn Johanna, Peter Dwyer (2002) *New Patterns of Youth Transition in Education*. „International Social Science Journal”, vol. 52, no. 164, s. 147–159.
- Yin Robert (2015) *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*. Przełożyła Joanna Gilewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zahorska Marta (2007) *Zmiany w polskiej edukacji i ich społeczne konsekwencje* [w:] Mirosława Marody, red., *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 93–115.

Cytowanie

Winogrodzka Dominika, Sarnowska Justyna (2019) *Tranzycyjny efekt jojo w sekwencjach społecznych młodych migrantów*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 15, nr 4, s. 130–153 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.15.4.07>.

The Transitional Yo-Yo Effect in the Social Sequences of Young Migrants

The prolongation of education and the flexibilization of labor markets mean that the subsequent stages of early adult life and social roles are overlapping (Wyn, Dwyer 2002; Mayer 2005; Biggart, Walther 2006; Kohli 2007; Du Bois-Reymond 2009; Heinz 2009; Mary 2014). It is more and more often that young people reach adulthood in a non-linear way, experiencing returns to stages or situations from the past, which has been described in the literature as “yo-yo transition” (Du Bois-Reymond, Lopez Blasco 2003; Heinz 2009; Walther 2009; Horschelmann 2011; Borlagdan 2015). The “yo-yo-ization of transitions” also concerns the school-to-work transition, which is more and more extended over time, diverse, and difficult to predict (Walther 2006). One of the significant phenomena accompanying contemporary young adults getting into the labor market is international mobility (King 2018; Robertson, Harris, Baldassar 2018), which significantly influences the shape of educational and professional paths of young people.

The purpose of this article is to answer the question about the role of international migration in the occurrence of the transitional yo-yo effect. Based on the case studies of migrants’ educational and occupational paths, transitions of young people to the domestic and foreign labor markets will be presented both in the objective and subjective dimensions. The qualitative adaptation of social sequence analysis (Cornwell 2015) will be used as the data analysis method.

Keywords: transitional yo-yo effect, Social Sequence Analysis, case study analysis, young adults, international mobility, mobile transitions